

Депортації населення з території Північної Буковини та Хотинщини в 1941–1951 роках

Ірина Мусієнко

доцент кафедри політичної історії
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»;
кандидат історичних наук (м. Харків); історик,
спеціальність – «Історія України»; коло
наукових інтересів – історія радянського
тоталітаризму та політичних репресій, німецька
та польська історіографія історії України,
україно-польські, україно-німецькі історичні
зв'язки, національна ідентичність українців.

Дослідження процесу утвердження комуністичного режиму на анексованих у 1940 р. землях Північної Буковини й Хотинщини, діяльності на цих теренах радянської репресивно-каральної системи засвідчило, що політичні репресії стали одним з головних інструментів, з допомогою яких тоталітарна влада проводила в життя політику «радянізації» та уніфікації у відповідності до загальносоюзних стандартів соціально-економічного, політичного та духовного життя новоствореної Чернівецької області. Усе, що не вкладалося в радянську модель чи становило якусь загрозу для

її існування, було поставлено поза законом і підлягало репресіям та знищенню. Ліквідації підлягали всі інші ідеології, політичні моделі, економічні структури, культурні та національні течії, крім комуністичних, радянських, а також їхні носії.

Одним із видів репресій проти населення регіону й одночасно найтяжчим злочином режиму, стали виселення й депортації населення. Північна Буковина в 1940–1953 рр. пережила три великі депортаційні операції (за визначенням дослідника П. Поляна¹, це виселення фіксованого контингенту осіб, що здійснюється протягом фіксованого терміну, на чітко окресленій території насильницьким або примусовим шляхом за заздалегідь розробленим сценарієм). Це, по-перше депортації 1940–1941 рр. «колишніх людей», переважно за соціальною ознакою та політичну або адміністративну діяльність у минулому як громадян Румунії; нелегалів та осіб, родичі яких нелегально перетнули кордон; 2) депортації 1944–1950 рр., спрямовані на придушення українського національно-визвольного руху, об'єктом яких стали родини членів й «пособників» ОУН; 3) депортація 1951 р. членів організації Свідків Єгови. Указані депортаційні операції були частиною більш масштабних наскрізних депортаційних кампаній (в основі – ознака депортованого контингенту), що проводилися в межах СРСР (усього 53 кампанії)

¹ П. Полян, *У истоков советской депортационной политики: высыления белых казаков и крупных землевладельцев (1918–1925)*; див.: <http://antropotok.archipelag.ru/text/a304.htm> (10.11.2009).

протягом 20–50-х рр. ХХ ст., жертвами яких стали понад 6 млн. осіб². Вони були наслідком й одночасно способом здійснення тієї чи іншої політичної акції, у даному випадку – політики радянізації, зачистки західних прикордонних територій, «покарання народів» (українського народу), войовничого атеїзму (покарані конфесії) та шпигуноманії.

Депортації населення мали вагомі політичні, економічні та демографічні наслідки як для регіону, звідки проводилося виселення, так і для регіону розміщення спецпоселенців. Організація цього процесу, а також нагляд та економічне використання депортованих, зосереджувалися в руках органів НКВС-МВС.

Депортації й виселення виконували в добу тоталітаризму декілька функцій – політичну, каральну, соціальну, психологічну, економічну, етнічну й нарешті геополітичну. Можна погодитися з думкою, що основною метою виселення й депортацій було очищення суспільства від наявних і «потенційних» ворогів сталінізму, їхнє поховання «в землі або в глибокому тилу»³. Вони використовувалися для звільнення прикордонних областей від осіб, які б могли, на думку керівників країни, у випадку війни стати п'ятою колоною, тобто мали ще й профілактичну і попереджувальну мету. Ці акції використовувалися досить широко, тому що дозволяли репресувати одночасно велику кількість людей, не витрачаючи часу, сил і коштів на слідство та суди (архівно-слідчі справи виселених не були переобтяжені документами – іноді, крім постанов опертрійок або Особливої наради й кількох довідок, вони не містили жодних інших документів). Існування без грошей, їжі, одягу, іноді роботи й пристосованого для людей житла, в кліматичних умовах Півночі або Казахстану, без зв'язку із зовнішнім світом і, для тих, кого виселили навечно, без надії на повернення до рідних міст – дійсно були важким випробуванням, яке не всі могли пережити. Смертність серед зсильнопоселенців була достатньо високою (у середньому бл. 20%), що теж відповідало меті їхнього виселення. Скупі відомості, що проривалися з місць спецпоселень, змальовували такі страшні картини, що ті, хто залишився на місцях, побоюючись за власне життя й життя членів своєї родини, мусили коритися режимові, щоб не розділити долю своїх родичів чи колишніх односельчан. Депортації стали важливим фактором т.зв. соціального інженерінга Й. Сталіна, який сприяв перетворенню суспільства на соціально однорідне, адже позбавлені свого майна і всіх прав, представники т.зв. «експлуататорських класів» – колишні поміщики, «куркулі», торговці, промисловці, – на спецпоселенні перетворювалися на робітників і селян, а частіше – на люмпенів. Депортації за етнічною ознакою стали одним з основних методів вирішення національного питання, за релігійною ознакою – способом покарання й знищення окремої конфесії. Зсильнопоселенці, спецпоселенці використовувались як безплатна або надзвичайно дешева (і до речі збиткова) робоча сила, по суті як нові «радянські кріпаки», у найбільш трудомістких галузях, вони брали участь у екстенсивному освоєнні районів Півночі й Казахстану, виконуючи таку важку роботу і в таких умовах, на які вільна людина по-

² Там само.

³ Б.П. Курашвили, *Политическая доктрина Сталина, «История СССР»* 1989, № 5, с. 60–78.

годились би лише за умови дуже високої платні. Спецпоселення стали частиною сталінської моделі господарювання, для якої були характерні повне ігнорування людського фактора, волюнтаризм та затратність. Конфісковане майно, будинки, земля й підприємства виселених ставали або власністю держави, або (у багатьох випадках, коли це торкалося рухомого майна) привласнювалися номенклатурою, новим радянським пануючим класом.

Тема депортації населення в СРСР пройшла досить важкий шлях у світовій та українській історіографії – від повного табування її та неможливості дослідження через закритість архівів до появи в дев'яностих роках ХХ ст. – на початку ХХІ ст. досить ґрунтовних узагальнюючих праць, побудованих на аналізі архівних джерел. Перший великий прорив у цьому напрямку був здійснений американським істориком Р. Конквестом⁴, непересічне значення для акцентування уваги світової громадськості на цій темі мали також *Архипелаг ГУЛАГ* О. Солженіцина⁵ та праця О. Некрича⁶. Перебудовчі процеси в СРСР призвели до досить парадоксальної ситуації – дозвіл на публікації матеріалів не супроводжувався відкриттям архівів, тобто дослідження носили головним чином постановочний характер. Особливу цінність серед робіт цього періоду мають для нас праці В. Парсаданової та В. Пасат, де розглядалися проблеми депортації населення західних регіонів України й Білорусі та Молдавії⁷.

Ситуація змінилася лише наприкінці 1980 – у 90-х рр. Найбільший внесок у розробку цих питань зробили російські історики В. Земсков⁸, М. Бугай⁹, П. Полян¹⁰, котрі вивчали проблему в масштабах усього СРСР. Однак слід відмітити, що статистичні дані стосовно депортацій з Північної Буковини та Хотинщини, наведені в працях цих авторів, дещо занижені. У центрі дослідження І. Винниченка стали масові депортації з території України, проаналізовані на підставі документів Державного архіву Російської Федерації¹¹. Багато цінного матеріалу, який розкриває хід установаження й функціонування репресивно-каральної системи в Україні та її боротьбу з національно-визвольним рухом на західноукраїнських землях, у тому числі й депортації сімей членів ОУН, міститься в працях І. Біласа¹², В. Сергійчука¹³, А. Кентія¹⁴.

⁴ R. Conquest, *Soviet deportations of nationalities*, London–New York 1960, 204 p.

⁵ А.И. Солженицын, *Архипелаг ГУЛАГ. 1918–1956: опыт художественного исследования*. В 3 тт. и 7 ч., Париж 1973–1975.

⁶ А. Некрич, *Наказанные народы*, Нью-Йорк 1978, 170 с.

⁷ В.С. Парсаданова, *Депортации населения Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939–1941 гг.*, «Новая и новейшая история» 1989, № 2, с. 26–44; В. Пасат, *Депортации из Молдавии*, «Свободная мысль» 1993, № 3, с. 52–62.

⁸ В.Н. Земсков, *Заклученные, спецпоселенцы, ссыльнопоселенцы, ссыльные и высланные*, «История СССР» 1991, № 5, с. 151–165; Його ж., *Массовое освобождение спецпоселенцев и ссыльных (1954–1960 гг.)*, «Социологические исследования» 1991, № 1, с. 5–26.

⁹ М.Ф. Бугай, *Депортация населения з України (30–50-ті роки)*, «Український історичний журнал» 1990, № 10, с. 32–38; № 11, с. 20–26; Його ж., *Л. Берія – Й. Сталіну. «Согласно Вашему указанию...»*, Москва 1995, 320 с.; Його ж., *«За повідомленнями НКВС СРСР, були переселені...»*, Про депортацію населення з України у 30–40-і роки, Київ 1992, 47 с.

¹⁰ П.М. Полян, *Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР*, Москва 2001.

¹¹ І.І. Винниченко, *Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання*, Київ 1994, 126 с.

¹² І.Г. Білас, *Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз*. У 2-х кн., т. 2, *Документи і матеріали*, Київ 1994, 688 с.

¹³ В. Сергійчук, *Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали*, Київ 1989, 944 с.

¹⁴ А.В. Кентій, *Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.)*, Київ 1999, 201 с.; Його ж., *Нариси історії ОУН у 1941–1942 рр.*, Київ 1999, 201 с.; Його ж., *УПА в 1944–1945 рр.*, Київ 1999, 219 с.

Джерельною базою даного дослідження є архівні документи політичного керівництва, органів влади та державного управління СРСР та УРСР, каральних органів, що зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), а також місцевих радянських і правоохоронних органів із Державного архіву Чернівецької області (ДАЧО), Державних архівів Чернівецького обласного управління Міністерства внутрішніх справ (ДА ЧОУ МВС). Цікавий фактологічний матеріал, який характеризує депортаційні та інші репресивні акції проти населення західних областей, знаходимо також у збірках опублікованих архівних документів та спогадів репресованих¹⁵.

Отже, запропонована праця, що є продовженням дисертаційного дослідження авторки¹⁶ й виконана на широкій базі закритих раніше для науковців документів, має на меті висвітлити недостатньо вивчені питання регіональних особливостей депортаційних акцій на території Північної Буковини й Хотинщини, виявити фактори, що детермінували ці особливості, проаналізувати та інтерпретувати емпіричний статистичний матеріал.

Найбільш масштабними стали акції з депортації населення Північної Буковини й Хотинщини, що відбулися 23 травня й 13 червня 1941 р. У травні органами НКДБ проводилась акція чистки області від сімей «нелегалів» – колишніх членів т.зв. «контрреволюційних партій» та членів ОУН. Виселення сімей нелегалів використовувалося як каральний і попереджувальний захід і проводилося за постановою опертрійки УНКДБ Чернівецької області, у переважній більшості до Красноярського краю й без терміну – безстроково. У травні було виселено тринадцять сімей членів ОУН (42 особи). Серед них – родина Д. Звізди із с. Дорошівці Заставнівського району, провідника крайового проводу ОУН з пропаганди¹⁷, родина Мирослава й Лідії Кінзірських – активних учасників ОУН та ін.¹⁸ Одночасно з ними на спецпоселення потрапили родини колишніх членів румунських правих партій, що перебували на нелегальному становищі – напр., родина гардистів братів Бежанів¹⁹, родина кузиста зі Сторожинця Г. Романюка²⁰, родина ліберала О. Демидюка зі Слободи-Комарівців²¹. Велику частину виселених складали родини учасників масового нелегального переходу радянсько-румунського кордону в ніч з 6 на 7 лютого 1941 р. Усього за постановою Особливої наради при НКВС СРСР від 7 травня 1941 р. було депортовано 89 таких сімей з кількістю членів сімей 259 осіб. Із них, за неповними даними, 48 осіб померло на спецпоселенні.

¹⁵ *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади*, Львів 1998, 539 с.; *Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади*, Львів 1993, т. 1, 800 с.; *Літопис УПА*, т. 1–5; *Чорна книга України*, Київ 1998, 781 с.

¹⁶ І.В. Мусяк, *Політичні репресії комуністичного режиму на Північній Буковині й Хотинщині в 40–50-х рр. XX ст.*: Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01, Чернівці 2005, 20 с.

¹⁷ Державний архів Чернівецького обласного управління МВС (далі – ДА ЧОУ МВС), Фонд архівних справ родин, виселених з території області в 1941–1950, Архівна справа родини Звізди, од. зб. ФО-722, 78 арк.

¹⁸ ДА ЧОУ МВС, Архівна справа родини Кінзірських, од. зб. СО-992, 85 арк.

¹⁹ Там само, Архівна справа родини Бежанів, од. зб. СО-1233, 47 арк.

²⁰ Там само, Архівна справа родини Романюків, од. зб. СО-1257, 66 арк.

²¹ Там само, Архівна справа родини Демидюків, од. зб. ФО-1352, 36 арк.

Основна маса депортованих у травні походила з п'яти районів – Садгирського, Чернівецького, Глибоцького, Герцаївського та Сторожинецького. Депортації за списками підлягала 181 родина, із числом дорослих 306 осіб і неповнолітніх – 210²². У 36 вагонах вони направлялися в Комі АРСР, Красноярський край та Кіровську область. За планом ця «операція» мала розпочатися 23 травня 1941 р. о 4 годині 30 хвилин і закінчитись о 10.00. У проведенні акції взяли участь 724 оперативних працівники та партійно-радянських активісти.

Травнева депортація стала справжньою репетицією для більш масштабної – червневої, що проводилася за директивою про виселення соціально чужого елемента з республік Прибалтики, Західної України, Західної Білорусі та Молдавії, прийняті на підставі постанов ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 14 травня 1941 р. за № 1299-526сс²³. У інструкціях, які виходили з апарату Берії, зверталась увага на те, що операція повинна проводитись одночасно у всіх республіках у визначений НКВС СРСР день.

Восьмого червня 1941 р. було проведено об'єднане засідання бюро Чернівецького обкому КП(б)У та облвиконкому, на якому прийнято постанову «Питання проведення (13.06.41) виселення у віддалені місцевості Радянського Союзу сімей зрадників батьківщини, поміщиків, фабрикантів, активних діячів контрреволюційних партій, крупних торговців та інших контрреволюційних та кримінальних елементів по Чернівецькій обл.». У постанові зазначалося, що обком КП(б)У та облвиконком надають питанню виселення з області контрреволюційних елементів великого значення й тому вимагають від секретарів райкомів і міськкомів КП(б)У та голів виконкомів взяти під свій особистий контроль підготовку й проведення виселення²⁴. Для допомоги в проведенні виселення районам та місту, крім оперативного складу НКДБ, було виділено триста комуністів і комсомольців та 121 представник місцевого активу, з якими проведено інструктивні наради партактиву, мобілізовано 269 автомашин, 2803 підводи та необхідну кількість залізничних вагонів²⁵.

Результати червневої акції вражаючі – постраждало 7720 осіб – виселено 2279 сімей (7116 осіб), а 604 особи заарештовані. З них, за визначенням органів НКДБ, 2340 осіб – це активні члени «контрреволюційних партій» та їхні сім'ї, 2766 – члени сімей «зрадників Батьківщини», 1518 – колишні великі поміщики, фабриканти, торговці, чиновники й члени їхніх сімей, решта – це колишні поліцейські, офіцери румунської, польської та білої армії із родинами²⁶. Так, на спецпоселенні в Тюменській області опинилася родина кузиста П. Жука з с. Довжок, яка майже в повному складі, крім дружини Марії, померла там від голоду й хвороб²⁷. Сімнадцять років провели в Тюменській області семеро членів родини колишнього ліберала Ф. Молдавана із

²² Державний архів Чернівецької області (ДАЧО), ф. 1, Чернівецький обком комуністичної партії, Протокол засідання бюро обкому, ф. 1, оп. 1, од. зб. 140, арк. 18–19.

²³ М.Ф. Бугай, «За повідомленнями НКВС СРСР...», с. 18.

²⁴ ДАЧО, ф. 1, Чернівецький обком комуністичної партії, Доповідна начальника УНКДБ по Чернівецькій області капітана ДБ Трубнікова наркомуну ДБ УРСР ст. майору ДБ Мешіку, червень 1941, ф. 1, оп. 1, од. зб. 118–155, арк. 4.

²⁵ Там само, арк. 5.

²⁶ Там само, арк. 12.

²⁷ ДА ЧОУ МВС, Архівна справа родини Жуків, од. зб. ФО-2169, 68 арк.

с. Коновки²⁸, а також четверо членів родини поміщика із с. Ширівці С. Доманчука²⁹. До 1956 пробули на спецпоселенні троє дітей і непрацездатна дружина В. Бороди, заарештованої й ув'язненою через те, що йому належав бакалійний магазин³⁰. Тринадцятого червня 1941 репресували й виселили майже всіх колишніх примарів та їхні сім'ї, що залишилися на території області, як напр., родину примаря с. Дихтинець – І. Бойчука (із восьми членів родини в живих залишилась лише одна дочка Параска)³¹ та багатьох ін.

Як бачимо, ця «чистка» області за кілька днів до війни була ґрунтовною й всебічною. Тому ми не можемо погодитися з твердженням дослідника Е. Турчинського, що в 1941 р. з Буковини виселилися тільки заможні єврейські родини³². Адже депортації підлягали представники всіх національностей, соціальних груп, що проживали на території області. У цілому по СРСР депортованих внаслідок зачисток кордонів склали 10% від загального числа всіх депортованих³³.

Депортації й висилки з території Чернівецької області, як і з усієї України, проходили в умовах збереження суворої секретності. Багато беззаконь чинили представники місцевих органів влади. Деякі сім'ї за хабарі викреслювалися зі списків, а замість них вносились інші – таїли п'ять осіб із сім'ї З. Митрика із с. Красноільськ виселили до Актюбінської області без будь-якої причини³⁴. Коли заходили в якусь хату, заарештовували всіх, хто в ній знаходився, дуже часто гостей, сторонніх людей, що ніякого відношення до сімей господарів не мали. Так, одна бідолашна наймиця була депортована разом із родиною господаря, у хаті якої вона заночувала³⁵.

Через те, що термін проведення операції двічі змінювався – з 11 на 12, а потім на 13 червня, 54 сім'ї, довідавшись якимось чином про заплановану операцію, втекли й сховалися. Однак уже до 18 червня 37 із них були знайдені³⁶. Слід відмітити, що кількість депортованих у 1941 р. перевищувала кількість засуджених у два рази.

Каральні органи пильно стежили за реакцією населення. На зборах виступали спеціальні підібрані й добре проінструктовані «активісти», котрі у своїх промовах схвалювали цю акцію й представляли її втіленням волі всього народу, заявляючи, що «вони давно чекали моменту розрахуватися зі своїми гнобителями». Одночасно ретельно відстежувалися й нещадно каралися «прояви наклепницької пропаганди контрреволюційних елементів». Так, сексотами було зафіксоване висловлювання Я. Зонда із с. Петрівці Глибоцького району про те, що

²⁸ Там само, Архівна справа родини Молдаванів, од. зб. ФО-1007, 39 арк.

²⁹ Там само, Архівна справа родини Доманчуків, од. зб. ФО-1458, 48 арк.

³⁰ Там само, Архівна справа родини Бороди, од. зб. ФО-917, 72 арк.

³¹ Там само, Архівна справа родини Бойчуків, од. зб. ФО-2288, 61 арк.

³² E. Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit*, Wisbaden 1993, s. 233.

³³ П. Полян, *У истоков советской депортационной...*; див.: <http://antropotok.archipelag.ru/text/a304.htm> (07.11.2009).

³⁴ ДА ЧОУ МВС, Архівна справа родини Митриків, од. зб. Р-244, 82 арк.

³⁵ Там само, Архівна справа родини Мельничуків, од. зб. ФО-1013, 86 арк.

³⁶ ДАЧО, ф. 1, Чернівецький обком комуністичної партії, Доповідна начальника УНКДБ по Чернівецькій області капітану ДБ Трубнікова наркомку ДБ УРСР ст. майору ДБ Мешуку, червень 1941, ф. 1, оп. 1, од. зб. 118–155, арк. 7.

«[...] народ прагнув до комунізму, зараз минуло близько року, як існує радянська влада. За цей час Совети багатьох арештували й вислали, тепер народ не хоче комуністів»³⁷.

Над жителями області важкою хмарою нависли жах та невпевненість, кожен чекав, коли в його двері постукає біда. Люди шукали порятунку в будь-який спосіб. За ці дні було подано понад 210 заяв до існуючих колгоспів та створено 73 ініціативних групи, до яких надійшло 1442 заяви бажаючих об'єднатися в колективне господарство. В інформації секретаря обкому КП(б)У І. Грушецького підсумки виселення оцінювалися так: «Проведені заходи з очищення області від ворожих антирадянських елементів укріпили наші позиції на селі, підняли продуктивність праці на підприємствах області, а також морально-політичні настрої бідняцького-середняцьких прошарків селянства, викликали серед них тягу до колгоспів і подачу заяв до колгоспів, які створюються»³⁸.

Особи, виселені 13 червня 1941 р. з приєднаних у 1939–1940 рр. до СРСР республік і областей, перебували на спецпоселенні в складі контингенту зсильнопоселенців «(тобто тих, що направлялися на заслання навечно і не були повноправними громадянами) і лише в 1952 р. їх перевели до категорії спецпоселенців і повернули громадянські права»³⁹. За відомостями відділу спецпоселень НКВС СРСР їх розселили в 33 районах і працевлаштували на підприємствах Наркомлісу, Наркомрадгоспу, Наркомзему та інших наркоматів⁴⁰. Те, що виселені перебували в місцях поселень у нелюдських умовах, які до того ж погіршувалися через свавілля місцевої адміністрації, визнавали навіть працівники каральних органів. Двадцять сьомого листопада 1941 р. начальник ГУЛАГ-у НКВС СРСР Наседкін доповідав заступнику наркома внутрішніх справ СРСР Чернишову про становище зсильнопоселенців, виселених у 1941 р. Він зазначав, що серед них багато фактів опухання від голоду, жебрацтва й безробіття⁴¹. Особливо жахливим стало їхнє існування під час війни, коли вони виявилися першими об'єктами економії продовольчих ресурсів. За підрахунками Земскова, чисельність цього контингенту за роки війни зменшилася майже вдвічі (з 85,7 тис. до 43 тис.)⁴².

Перервана війною «радянізація» регіону розгорнулася з новою силою у важкі повоєнні роки. У 1944–1951 рр. Північна Буковина й Хотинщина пережили дві депортаційні акції. Одна з них пов'язана з повоєнною активізацією боротьби проти релігії та церкви, що на території Чернівецької області через її поліетнічний та багатоконфесійний характер мала доволі значні масштаби. До священнослужителів і активістів релігійних громад зареєстрованих конфесій, у тому числі найбільш чисельної – Православної церкви, у якості репресивних заходів застосовувалися переважно арешти та ув'язнення. Однак існували релігійні громади, яким відмовляли в реєстрації. Так, небажання Свідків Єгови віддавати свою організацію

³⁷ Там само, арк. 9.

³⁸ Там само, арк. 11.

³⁹ В.Н. Земсков, *Массовое освобождение спецпоселенцев...*, с. 26.

⁴⁰ Н.Ф. Бугай, *Л. Берия – И. Сталину...*, с. 191.

⁴¹ В. Пасат, *Депортации из Молдавии...*, с. 56.

⁴² В.Н. Земсков, *Спецпоселенцы в СССР, 1930–1960*, Москва 2003, с. 52.

під цілковитий контроль органів безпеки; підтримка зв'язку із закордонним центром; до-тримання ними християнського нейтралітету (відмова брати до рук зброю і служити армії); відмова від участі у виборах та громадському житті, – усе це разом узятє стало причиною того, що Свідки Єгови на теренах СРСР стали однією з найбільш переслідуваних релігійних організацій⁴³. Про це свідчать також і цифри по Північній Буковині й Хотинщині – 142 Свідка засудили до різних термінів ув'язнення, 632 вислали на спецпоселення, що складає 88,7% від загального числа віруючих, засуджених на території регіону «за віру».

Тринадцятого березня 1951 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову № 667–339, за якою 7449 активних членів організації Свідків Єгови та їхні родини, що мешкали на території Західної України, Західної Білорусі, Молдавії й республік Прибалтики, відправляля на спецпоселення до Іркутської й Томської областей⁴⁴. Ця операція каральних органів мала кодову назву «Север».

Більшість сімей Свідків Єгови, котрі проживали на території Чернівецької області, також були взяті на облік і 8 квітня 1951 р., разом із своїми братами по вірі з інших областей і республік, виселені до Іркутської області. Усього в цей день з території північної Буковини й Хотинщини депортували 187 сімей (632 особи) Свідків Єгови, що складало 6,7% від загального числа виселених Свідків Єгови по країні. Через те, що більшість з виселених Свідків Єгови не відмовилися від своїх релігійних переконань, їх звільнили пізніше за інші категорії спецпоселенців – лише в 1965 р. за наказом МВС СРСР № 0257 від 19 жовтня 1965 р., причому без права повернення до попереднього місця проживання й отримання конфіскованого під час виселення майна.

У центрі опору комуністичному режиму в повоєнні роки опинилася Західна Україна, у тому числі й терени Північної Буковини й Хотинщини. Боротьба з українським визвольним рухом стала в цей період першочерговим завданням каральних органів, а одним із найбільш важливих методів цієї боротьби були визначені репресивні заходи проти членів родин українських націоналістів та їхніх симпатиків. Вони виконували кілька функцій: по-перше, були методом залякування; по-друге, актом помсти; по-третє, виселення родичів членів ОУН позбавляло останніх матеріальної і моральної підтримки; у четверте, з території України виселялися сім'ї національно свідомі, за визначенням каральних органів, «неблагонадійні», котрі могли стати джерелом нових кадрів для ОУН.

Тридцять першого березня 1944 р. нарком внутрішніх справ СРСР, генеральний комісар ДБ Л. Берія підписав наказ № 122 НКВС СРСР про виселення членів сімей учасників ОУН-УПА. Згідно із цим документом усі повнолітні члени сімей засуджених, заарештованих і вбитих «оунівців» засилялись у віддалені райони Красноярського краю, Омської, Новосибірської та Іркутської областей, а їхнє майно конфіскувалося.

⁴³ С.И. Иваненко, *Олюдыя, никогда не расстающихся с Библией*, Москва 1999, 271 с.

⁴⁴ І.І. Винниченко, *Україна 1920–1980-х...*, с. 80.

У записці наркома НКВС УРСР В. Рясного від 5 березня 1945 р. зазначалося: «Виселення родин учасників банд ОУН Чернівецької обл. здійснюється вкрай незадовільно. Останнім часом зовсім припинили виконання цих заходів і в лютому не вислали жодної бандитської родини. Наказую негайно активізувати роботу по виявленню бандитських родин. До 20 березня організувати відправку з області одного ешелону»⁴⁵.

Такі жорсткі накази й постанови мали своїм наслідком значне посилення репресивно-каральних акцій проти родин членів ОУН-УПА. У 1945 р., за даними І. Біласа, в Україні підлягали виселенню 7393 родини з кількістю членів сімей 17 497 осіб, у тому числі з Чернівецької обл. – 264 родини (677 осіб)⁴⁶. Виселення з території області проводилось в три етапи – 23 січня, 10 квітня і 7 серпня 1945 р. Статистика депортованих у 1945 р., складена авторкою на підставі опрацьованих архівних справ Інформаційного центру УМВС Чернівецької обл., ілюструється наступними цифрами – у 1945 р. з області виселено 287 сімей із кількістю членів 827 осіб.

Найбільша акція з виселення сімей українських націоналістів відбулася в жовтні 1947 р., коли планувалося виселити 25 тис. родин (75 тис. осіб)⁴⁷. Статистичні дані, отримані в результаті опрацювання архівних справ виселених цього року буковинців і бессарабців, свідчать, що в цей період з краю депортували 636 родин (1706 осіб). За наявними документальними свідченнями 147 осіб або 8,6% із депортованих у 1947 р., померли на спецпоселенні. Основні заходи з депортації з території області «оунівців» відбулися 21 і 25 жовтня. Майже 100% виселених «оунівців» потрапили на спецпоселення в Пермську (Молотовську) область. Серед виселених нараховувалося 656 дітей у віці до шістнадцяти років, тобто вони складали більше ніж третину від загальної кількості виселених.

Сто десять сімей (296 осіб) підлягали виселенню через те, що члени їхніх сімей перебували в боївках ОУН-УПА й загинули під час військово-чекістських операцій, дев'ятнадцять сімей (64 особи) були сім'ями «оунівців», засуджених до вищої міри покарання. Так, обласний провідник ОУН з пропаганди І. Халус («Сулима», «Хоменко») загинув у бою в жовтні 1946 р. За активну участь сина в націоналістичній діяльності помстилися його старим батькам, які втратили не тільки сина, але й усе майно, волю й право проживати на рідній землі. Дев'ять років вони провели на спецпоселенні в Олександрівському районі Пермської області⁴⁸.

Великим і, на жаль, скорботним був внесок у боротьбу за волю України родини Купчанків із с. Драчинці Кіцманського району. Дочка Сільва («Пріська», «Ганна») працювала в окружному провіді ОУН друкаркою, син Іван («Сокіл») загинув у бою 1 липня 1947 р., а інший син Євген, який виконував обов'язки повітового провідника ОУН під псевдо «Аскольд», був убитий у березні 1945 р. Решту членів родини – батька Деонізія Івановича, 1873 р.н., брата Сильве-

⁴⁵ Там само, с. 68.

⁴⁶ І.Г. Білас, *Репресивно-каральна система...*, с. 538.

⁴⁷ І.І. Винниченко, *Україна 1920–1980-х...*, с. 69.

⁴⁸ ДА ЧОУ МВС, Архівна справа родини Халусів, од. зб. СО-395, 89 арк.

стра, 1900 р.н., його дружину Орісю, 1908 р.н., та їхніх двох дітей вислали 21 жовтня 1947 р. в Половинківський район Пермської області, де батько через два роки помер⁴⁹.

Виселені не мали права залишати місце поселення, порушення суворо каралося позбавленням волі. Однак серед «оунівців» виявився найбільший, порівняно з іншими контингентами спецпоселенців, відсоток утікачів. Так, за даними М. Бугая, з 96 398 «оунівців», що знаходилися на спецпоселенні на 1 жовтня 1948 р., спроби втекти скоїли 12 877 осіб, тобто 13,3%, 4282 особи знаходились «у бігах». У той же час відсоток утікачів серед спецпоселенців – німців, напр., складав лише 2,2%, спецпоселенців з Північного Кавказу – 3,5%, кримських татар – 4,5%, з Литовської РСР – 3,3%⁵⁰. Двадцять третього березня 1948 р. заступник керівника МВС СРСР В. Рясний надіслав листи начальникам управлінь внутрішніх справ північних областей, у яких наказував відправляти спецпоселенців-оунівців, що підозрювалися в намірі втекти, до найбільш віддалених районів, де організувати спецпоселення особливого режиму⁵¹.

Така запекла боротьба керівництва імперської держави з національно-визвольним рухом в Україні викликала ще більший спротив населення й активізувала національно свідомі сили. У 1948 р. ОУН розповсюдила в західних областях відозву «До тих, хто насильно вивозився на Сибір і на більшовицькі каторжні роботи!», у якій зазначалося, що «московсько-більшовицькі окупанти, які насильно загарбали Україну, намагаються навіки закріпити її за собою шляхом масового фізичного винищення українського народу». У відозві лунав заклик бути гідними повстанців, котрі борються за Україну й не здаються, зберігати свою українську душу, мову й віру; пропагувати ідеї боротьби за волю серед східних українців та інших поневолених народів: «Не припиняймо боротьби за самостійну Україну ніде – ні в сибірських тайгах, ні в середньоазіатських степах!»⁵².

У 1950 р. репресії зазнали родини таких відомих на Буковині діячів ОУН, як Б. Суховерський та О. Зибачинський. Суховерський, 1918 р.н., належав до числа організаторів ОУН на Буковині, входив до центрального проводу ОУН. Йому вдалося емігрувати, однак його родичі (родина дядька, татового брата), що залишилися на Буковині, потрапили до рук каральних органів. Дядько Адольф та його дружина на спецпоселенні загинули, а дві їхні дочки отримали свободу лише через десять років⁵³. За активну націоналістичну діяльність дітей – подружжя Зибачинських, Ореста, члена центрального проводу ОУН і його дружини Марти (вони теж проживали в Німеччині), 21 травня 1950 р. в Томську область виселили їхніх батьків. Мати Ореста, Ольга, пробула там до 26 лютого 1956 р., а батьки Марти залишилися на Півночі навічно. Батько Данило помер уже 5 грудня 1950 р., а його дружина – 26 квітня 1953 р.⁵⁴

⁴⁹ Там само, Архівна справа родини Купчанків, од. зб. СО-537, 96 арк.

⁵⁰ Н.Ф. Бугай, *40–50-е годы: последствия депортации народов*, «История СССР» 1992, № 1, с. 132.

⁵¹ І.І. Винниченко, *Україна 1920–1980-х...*, с. 76.

⁵² *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.*, с. 302.

⁵³ ДА ЧОУ МВС, Архівна справа родини Суховерських, од. зб. СО-744, 96 арк.

⁵⁴ Там само, Архівна справа родини Зибачинських, од. зб. СО-683, 70 арк.; Там само, Архівна справа родини Мойсожів, од. зб. СО-684, 67 арк.

Шостого квітня 1950 р. був підписаний Указ ПВР СРСР, згідно з яким «оунівці» – втікачі зі спецпоселення каралися двадцятьма роками каторжних робіт⁵⁵. У цей же день Рада Міністрів СРСР прийняла цілком таємну постанову за № 1398-508 сс, за якою термін поселення виселених у 1944–1949 рр. членів сімей українських націоналістів, «бандитів» і «бандпособників» скасовувався, вони вважалися відтепер «переселеними на спецпоселення навечно»⁵⁶.

Рівень смертності серед спецпоселенців-«оунівців» був одним з найвищих. За висновками історика В. Земскова, народжуваність у будь-якого контингенту спецпоселенців ставала вищою за смертність не раніше, ніж через п'ять років проживання на спецпоселенні. Статистика ж народжуваності й смертності спецпоселенців-«оунівців», за довідкою начальника 4. відділення 3. відділу МВС СРСР майора Курочкіна, виглядала так – усього з 1945 по 1950 рр. на спецпоселенні в сім'ях «оунівців» народилася 2181 дитина, померло 14 435 осіб і поставлено на облік 8390 дітей, що досягнули 16-річного віку⁵⁷. «Оунівці», які прибували в місця спецпоселень, вкрай погано забезпечувались житлом, городами. У 1945 р. в Молотовській області внаслідок відсутності елементарних умов для проживання, голоду й хвороб померло 182 спецпоселенці – «оунівці»⁵⁸. З 91 943 дітей спецпоселенців шкільного віку, котрі не були охоплені обов'язковим навчанням (20% від числа всіх дітей), 4761 дитина походила із сімей «оунівців»⁵⁹.

За підрахунками авторки, у 1944–1950 рр. з території Чернівецької області було виселено 1333 родини членів сімей учасників та «пособників» ОУН із кількістю членів 3773 особи. 37,7% (1408 осіб) виселених складали діти. Сто сімдесят чотири родини (486 осіб) були родинами вбитих членів ОУН, сорок родин (123 особи) належали до числа родин, один з членів яких отримав за приналежність до ОУН найтяжчий вирок – вищу міру покарання. Десять відсотків виселених (385 осіб), за неповними даними, на спецпоселенні померло.

За даними І. Винниченка, за цей же період з усієї Західної України депортували 181 910 «оунівців»⁶⁰. Тобто виселені з території Чернівецької області складають 2% від загального числа виселених членів сімей учасників і «пособників» ОУН⁶¹. 67,8% членів сімей учасників і «пособників» ОУН були примусово вивезені протягом 1945 і 1947 рр. Пік акцій з депортацій у Чернівецькій області, як і по всій Західній Україні, припав на 1947 р. Найбільше постраждали гірські райони – Вижицький і Путильський, з яких виселили 2258 осіб (59,8% від загального числа виселених). У Кельменецькому і Хотинському районах ОУН не встигла розгорнути своєї

⁵⁵ В.Н. Земсков, *Спецпоселенцы*, «Социологические исследования» 1990, № 11, с. 17.

⁵⁶ М.Ф. Бугай, *Депортації населення з України...*, № 10, с. 32–38; № 11, с. 24.

⁵⁷ Його ж, *40–50-е годы: последствия...*, с. 138–140.

⁵⁸ Його ж, *Л. Берия – И. Сталину...*, с. 208.

⁵⁹ Його ж, *40–50-е годы: последствия...*, с. 141.

⁶⁰ І.І. Винниченко, *Україна 1920–1980-х...*, с. 82.

⁶¹ І.В. Мусієнко, *Депортації членів сімей учасників і пособників ОУН з території Чернівецької області в 1944–1950 рр.* [у:] *Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.* У двох т., т. 1: *Історія України. Краєзнавство*, Чернівці 2005, с. 434.

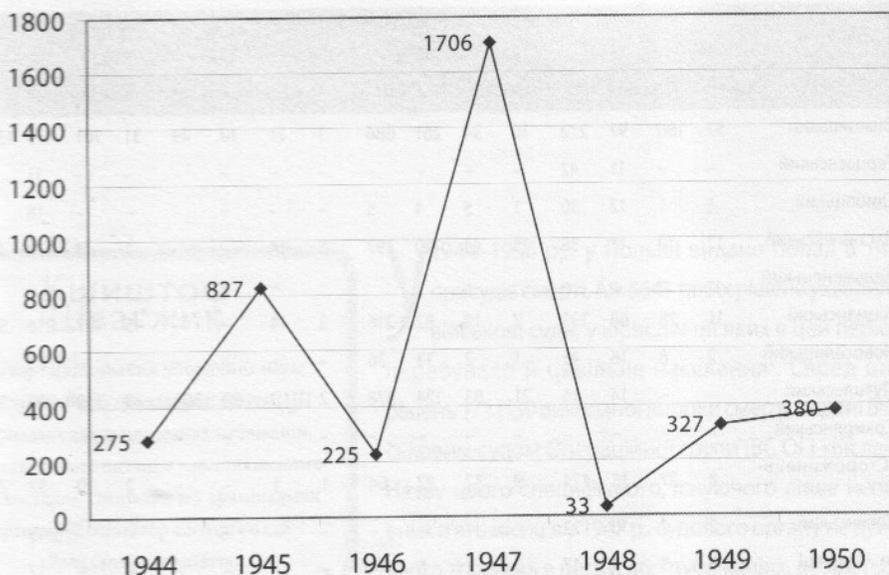
діяльності, тому виселення з цих районів не проводилося. Переважна більшість виселених з території Чернівецької області (1916 осіб; 50,7%) перебувала на спецпоселенні в Молотовській області 506 буковинців відбували покарання в Архангельській області, 395 – у Комі АРСР. У 1949 р. виселення проводилися до Хабаровського краю, а в 1950 – в Томську область. Спецпоселенці – «оунівці» працювали в різних галузях народного господарства. Більшість із них були зайняті в гірничій промисловості, на лісорозробках і в сільському господарстві.

Таким чином, виняткове значення, яке надавали каральні органи боротьби з українським національним рухом, свідчить про те, що саме в ньому вони бачили головну загрозу для існування тоталітарного режиму на українських землях. З іншого боку, для українства єдиним гарантом позбавлення від масових репресій, гарантом його фізичного виживання як етносу була незалежна українська держава, у боротьбі за яку в досліджуваний період постраждало багато свідомих українців, у тому числі й буковинців, і бессарабців.

Отже, усі три депортаційні акції на території Північної Буковини й Хотинщини є проявом політичних репресій тоталітарного режиму проти населення регіону, що використовувалися як метод здійснення «радянізації». Крім того, у них чітко проглядається великодержавницька лінія, намагання придушити український національний рух й перетворити українські етнічні території лише на адміністративні складові нової радянської імперії. Депортаційні операції мали адміністративний характер, проводилися за рішеннями партії, уряду та органів НКВС-НКДБ, тобто позасудових органів, і тому виходили за правове поле радянського судочинства. Вони спрямовувалися не проти окремих осіб, а проти цілих соціальних прошарків, окремих етносів, релігійних та політичних об'єднань громадян; до числа депортованих потрапляли родини осіб, зарахованих до реальної чи «потенційної» опозиції новій владі – переважно ні в чому не винні жінки, літні люди, діти, здебільшого простежується намагання тоталітарного режиму встановити принцип колективної відповідальності; застосування цього виду покарання порушувало Конституцію країни та Кримінальний кодекс, суперечить міжнародним правовим нормам, що відносять депортації до злочинів проти людяності. Система спецпоселень мала суттєві відмінності від систем виправно-трудова таборів і колоній, однак усі вони створювали єдину, тісно взаємопов'язану каральну систему радянської репресивної машини. Створення спецпоселень повинно було реалізувати ще один соціальний експеримент – а саме ідею про можливість існування самодостатньої та самоокупної соціально-економічної системи, що ґрунтувалася на підневільній праці та примусі. Однак ця ідея виявилася хибною та утопічною, а її втілення призвело до загибелі маси людей та втрати значних фінансових та матеріальних ресурсів країни. Масові депортаційні акції на Північній Буковині й Хотинщині в 1941–1951 рр. слід визнати одним з найбільш жорстоких злочинів комуністичного режиму проти населення краю.

Додаток 1

Зміни чисельності депортованих з території Північної Буковини й Хотинщини членів сімей учасників і «пособників» ОУН

Складено на підставі матеріалів архівних справ депортованих з фондів Р, СО, ФО Державного архіву Чернівецького обласного управління МВС.

Додаток 2

Депортації з території Північної Буковини й Хотинщини членів сімей учасників і «пособників» ОУН у 1944–1959 рр.

Роки	Депортовано			З них				Померло на спецпоселенні
	Сімей	осіб	дітей	Сімей убитих членів ОУН		Сімей засуджених до ВМП		
				Сімей	Осіб	Сімей	осіб	
1944	97	275	120	9	21	5	11	30
1945	287	827	318	37	111	11	33	144
1946	72	225	101	13	43	4	13	34
1947	636	1706	656	110	296	19	64	147
1948	14	33	15	–	–	1	2	–
1949	109	327	85	5	15	–	–	12
1950	118	380	113	–	–	–	–	18
Всього	1333	3773	1408	174	486	40	123	385

Складено на підставі матеріалів архівних справ депортованих з фондів Р, СО, ФО Державного архіву Чернівецького обласного управління МВС.

Додаток 3.

Узагальнена таблиця кількості депортованих з території Північної Буковини й Хотинщини членів сімей учасників і «пособників» ОУН у розрізі районів

Райони Чернівецької області	Кількість депортованих по роках														Усього	
	1944		1945		1946		1947		1948		1949		1950		сімей	осіб
1. Вижицький	57	180	97	272	16	34	261	686	3	11	10	19	31	101	475	1303
2. Герцаєвський	-	-	11	42	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11	42
3. Глибоцький	1	1	12	30	1	5	4	5	-	-	-	-	-	-	18	51
4. Заставнівський	12	19	17	36	15	43	120	297	5	14	-	-	1	4	170	413
5. Кельменецький	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6. Кіцманський	11	28	68	195	7	19	82	216	3	4	-	-	45	127	216	589
7. Новоселицький	2	8	16	45	1	2	13	36	-	-	-	-	-	-	32	91
8. Путильський	-	-	14	44	21	83	124	378	2	3	99	308	39	139	299	955
9. Сокирянський	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10. Сторожинецький	8	27	35	124	9	32	27	64	1	1	-	-	2	9	82	257
11. Хотинський	3	7	10	22	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13	29
12. м. Чернівці	3	5	7	17	2	7	5	14	-	-	-	-	-	-	17	43
Усього	97	275	287	827	72	225	636	1706	14	33	109	327	118	380	1333	3773

Додаток 4.

Географія розселення членів сімей учасників і «пособників» ОУН, депортованих з території Північної Буковини й Хотинщини

Місця поселення	Кількість депортованих по роках														Усього	
	1944		1945		1946		1947		1948		1949		1950		сімей	осіб
Амурська область	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	1	2
Архангельська обл.	2	6	100	293	65	207	-	-	-	-	-	-	-	-	167	506
Іркутська область	-	-	1	2	1	2	2	4	-	-	-	-	-	1	7	15
Казахська РСР	10	12	2	7	4	9	17	54	1	2	-	-	-	-	34	84
Комі АРСР	2	7	134	386	-	-	-	-	1	2	-	-	-	-	6	16
Красноярський край	2	6	3	8	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	6	16
Молотовська область	77	236	-	-	1	5	614	1645	12	29	-	-	1	1	705	1916
Приморський край	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	7	-	-	3	7
Томська область	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	111	360	111	360
Удмуртська АРСР	-	-	46	130	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	46	130
Хабаровський край	-	-	-	-	-	-	3	3	-	-	160	320	4	10	113	333
Місце поселення невідоме	4	8	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	9
Усього:	97	275	287	827	72	225	636	1706	14	33	109	327	118	380	1333	3773

Додатки 3–4 складено на підставі матеріалів архівних справ депортованих з фондів Р, СО, ФО Державного архіву Чернівецького обласного управління МВС.